

PAPP Z. ATTILA

ROMÁK ÉS MAGYAR CIGÁNYOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN*

DEMOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉS

Tanulmányomban röviden áttekintem a Kárpát-medencei országokban élő roma kisebbség néhány rendelkezésre álló demográfiai adatát, illetve megvizsgálom Magyarország négy szomszédos országában a roma és magyar kisebbség „átfedéseinek” módozatait, azaz a magyar nyelvű cigányokra vonatkozó becsléseket.

Amennyiben a romák hivatalos, rendszerint népszámlálásokból származó számát akarjuk ismertetni, minduntalan tudatában kell lennünk annak, hogy ez az összeírás, mint hivatalos-közigazgatási aktus, alulbecsüli a romák számát. E ténynek szerteágazó okai vannak, de ezekből legalább hármat mindenképpen ki kell emelnünk: 1. a népszámlálás etnikai adatgyűjtésének „kódolt” korlátai; 2. a népszámlálási kérdőívek explicit módszertani vonatkozásai; 3. a bármilyen társadalmi identitás kontextualitása, illetve a roma identitás és sebezhetőség összefüggései.

Függetlenül attól, hogy romákról van-e szó vagy sem, a népszámlálások etnikai adatgyűjtésének módszertana kihat a megcélzott etnikai kisebbség számbeli nagyságára és arányára. A hivatalos etnikai adatgyűjtés – bevallottan vagy nem – gyakorlatilag a nemzetállam eszméjét kezdi ki. Éppen ezért sok nemzetállamban nem is gyűjtenek ilyen jellegű adatokat, hiszen ezáltal éppen önnön nemzetállami kvintesszenciájukat kezdenék ki belülről, mondhatni etnikai rést ütnének saját homogenizáló küldetésükön.

A kisebbségek valóságától értelemszerűen nem tekinthetünk el, és főképpen nem szűkebb térségünkben, Kelet- és Közép-Európában. Ezért is érdekes, hogy e térség viszonylag újkeletű nemzetállamai hogyan oldják meg az etnikai adatgyűjtéssel kapcsolatos problémáikat. E kérdés továbbá azért is fontos, mert az etnikai adatgyűjtés nem tartozik a nemzetközi szervezetek (EU vagy ENSZ) által elvárt kötelező jellegű témakörök közé. Az EUROSTAT és az ENSZ 2010 környéki népszámlálásokra vonatkozó közös ajánlásaiban¹ – akárcsak a korábbi dokumentumokban is² – az etnikai hovatartozás az úgynevezett *non-core topic*-ok, azaz a *nem alapvető jellemzők* sorába tartozik. Ez azt jelenti, hogy a népszámlálásokért felelős nemzeti statisztikai hivatalok döntenek

* A szerző a tanulmány megírása alatt az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíjában részesült.

el, hogy ezt a témakört érintik-e vagy sem, és ha igen, hogyan. Igaz, a dokumentum iránymutató javaslatokat jelöl ki e jellemzők vizsgálata kapcsán is. Az ENSZ- és EU-dokumentum szerint a lakosság etnikulturális sajátosságainak számbavétele a migráció, integráció, illetve a kisebbségi politizálás szempontjából releváns. Az ilyen jellegű adatok az etnikai identitásra, az anyanyelvre, a nyelvismeretre, illetve az egyházi hovatartozásra terjedhetnek ki, és mindezt a megkérdézett felmenői vonatkozásában is meg lehet tudakolni. A dokumentum felhívja a figyelmet arra is, hogy ezek az adatok óhatatlanul is szubjektív vetülettel járnak, és politikailag érzékenyekké is válhatnak. Éppen ezért (is) a válaszadás szabad akaratra, önbevallásra épülhet.³ A javaslatokat tartalmazó dokumentum leszögezi azt is, hogy mivel bizonyos kisebbségek etnikai vagy vallási alapon hátrányos megkülönböztetést szenvedhetnek el, külön hangsúlyt kell fektetni arra, hogy a válaszadó meggyőződhessen arról, adataival nem élnek vissza.

Fontos számba venni azt is, a dokumentum milyen definíciókkal és javaslatokkal él az etnikai-kulturális sajátosságokat feltárni kívánó kérdések kapcsán. Ha másért nem, azért mindenképpen, hogy láthassuk azt, mivel nem kötelező jellegű témakörökről van szó, térségünk egyes országai milyen mértékben tekintenek el ezek alkalmazásától. Az etnicitást például a következőképpen értelmezi: „Az etnicitás egy etnikai csoport vagy közösség történetének és területileg (regionálisan, országosan) kötött eredetének közös tudatára, illetve sajátos kulturális tulajdonságaira (nyelvre és/vagy vallásra és/vagy sajátos hagyományokra, illetve életmódra) épül.”⁴ A meghatározás redundáns elemétől eltekintve (az etnicitást az etnikai csoport tételezésével definiálja) láthatjuk, hogy az a területiséget, a nyelvet, a vallást, a hagyományt és az életmódot emeli be mint fő kritériumokat. Ez így teljesnek is tűnhet, főleg, hogy a nyelvre és a vallásra rendszerint külön kérdésekkel is ki szoktak térni a népszámlálási kérdőívek. A regionalitás azonban el szokott „tűnni” az etnikai identitás regisztrációja során. Romániában például, ha valaki valamilyen regionális identitást adott meg, az az útmutatók szerint az utólagos kódoláson románként minősül. A hagyományok és sajátos életmód léte tételesen rendszerint be sem kerül a (romániai, szerbiai és szlovákiai) kérdőívekbe, kivételt képezett talán a 2001. évi magyarországi népszámlálás, ahol szerepelt a kulturális kötődésre vonatkozó kérdés, ám a válaszadói hajlandóság alapján ez éppen a cigány nemzetiségűek esetében nem igazán működött⁵ (a 2011. évi népszámlálásból pedig kimaradt ez a kérdés).

Az ENSZ és EU dokumentuma továbbá kitér arra is, hogy létezhetnek *láttható kisebbségek* is, ezekben az esetekben az etnicitás valamilyen fizikai jellemzőből is beazonosítható. Magát az etnicitás kifejezést is azért tartja célszerűnek a szakértői anyag, mert a nemzetiség összetévesztendő az angol *nationality*-vel, amely viszont állampolgárságot jelent. E tanácsot amúgy a román cenzus során betartották, ugyanis 2011-ben itt is az etnikumra kérdeztek rá.

Egy másik rendkívül fontos javaslatot azonban Magyarországon kívül a környező országok nem fogadtak meg, és ennek többek között éppen a magyar kisebbségek számbeli alakulására is hatása van. Az itt ismertetett dokumentum ugyanis leszögezi, hogy a „válaszadóknak lehetővé kell tenni, hogy egynél több etnikai kötődést, vagy a kötődések valamilyen keveredéséről is számot adjanak” – ha ezt óhajtják.⁶ A magyar kisebbség szempontjából ezen elv betartása éppen a szórvány(osodott) régiók, illetve a vegyes házasságból származók esetében magasabb számú magyar kötődésút mutathatót volna ki. Hasonló módon a romák esetében szintén az asszimiláció valamely fokát elérte, önmagát „csak félig romának” tartó személyeket is be lehetett volna statisztikailag azonosítani.

A népszámlálások formanyomtatványa, mint bármilyen szociológiai kérdőív, inherens módon is kihathat az adatgyűjtés, különösen az etnikai jellegű adatok mértékére. Először is felmerülhet az érvényesség kérdése, vagyis az az egyszerű probléma, hogy a kérdőív kérdéseit egyáltalán értik-e a megkérdezettek. Az olyan fogalmak, mint etnicitás, etnokulturális sajátosság nem feltétlenül egyértelműek a lakosság összes rétege számára. A magasabb iskolai végzettségűek vélhetően határozottabban értenek e kifejezések alatt valamit, mint az alacsonyabb iskolai végzettségűek. Magyaroknak, románoknak lenni bizonyára más-mást jelent kisebbségi és többségi helyzetben, avagy értelmiségiként vagy munkásként, míg romaként válaszolni az etnikai identitást tudakoló kérdésre olyan félelmeket is rejtegethet, amelyekről kívülállóként csak feltételezéseink lehetnek. E helyzet talán még bonyolultabb az olyan egyének esetében, akiknek etnikai (kulturális, nyelvi) identitása prenacionális elemeket hordoz, mint például a csángók⁷ vagy éppen a romák esetében is.

Szigorúan módszertani szempontból egyáltalán nem mindegy a népszámlálási kérdőív szerkesztésének mikéntje, az etnikai identitás operacionalizálását hordozó kérdések száma és sorrendje, a felkínált válaszlehetőségek, illetve nyitott kérdések esetén a felsorolt példák. Ha az etnikai sajátosságokat tárgyaló kérdések a kérdőív végén találhatóak és ráadásul a válaszadás nem is kötelező (mint például 2001-ben Magyarországon), akkor nagyobb mértékben kaphatunk („nem tudom”, „nincs válasz” jellegű) elutasításokat. Ha az etnikai kérdésre a válaszadás kötelező, vagy nincs feltüntetve, hogy nem kötelező, felmerülhet az is, hogy a felkínált válaszok mintegy *legitim* kisebbségnek számítanak, míg a többiek csak *megtűrt* kisebbségeknek. A kérdések sorrendje is sugallhat válaszokat. Romániában például az állampolgárságra vonatkozó kérdés után következik az etnokulturális jellemzők regisztrációja. Csakhogy az állampolgársági kérdés válaszlehetőségeinél szerepel a *román* kategória, amely címkét a válaszadó könnyen transzponálhatja a következő, etnikai hovatartozást firtató kérdés válaszába is. Hasonló mentális transzponálással találkozhatunk azokban az esetekben is, amikor bizo-

nyos válaszlehetőségek vagy példák fel vannak tüntetve: többször kimutatták, hogy a felkínált válaszlehetőségekre, illetve zárójeles példákra nagyobb valószínűséggel rábólintanak a válaszadók, minthogy az egyéb kategóriához sorolható etnikumot megfogalmazzanak.⁸

A népszámlálás hivatalos, közigazgatási aktusnak minősül, amelynek keretében az etnikai adatgyűjtés az identitás bensőségességének kérdéseit is fessegetheti. Ez ellen az egyén védekező, rejtőzködő magatartást is tanúsíthat, illetve alkalmazkodhat a feltételezett elvárásokhoz is. Alapjáraton az etnikai önmegmutatkozás természetesen nem lenne kihívás, de ha a kisebbségi identitással is rendelkező egyén úgy gondolja, hogy identitásának ez a szelete társadalmi hátrányokat is jelent, akkor kényelmesebb többségi identitást választania – és ehhez természetesen joga is van. A romák népszámlálásokon mért száma rendszerint azért alacsonyabb, mert ehhez az identitáshoz társadalmi előítéleteket, a diszkrimináció lehetőségét is társítják. Ez nem jelenti azt, hogy a népszámlálások alkalmával „behatárolt” romák adatai ne lennének relevánsak. Sőt a kisebbségi identitásukat a censusok alkalmával is felvállaló romák adatai azért is kulcsfontosságúak, mert azokról az emberekről hordoznak információt, akik még a hivatalos közeg jelenlétében is etnikai elköteleződést mutatnak.

Egy korábbi elemzésben a romák hivatalos és nem hivatalos autoidentifikációja, illetve a külső kategorizációra épülő heteroidentifikációja kapcsán ötféle roma réteget azonosítottam be:⁹ 1. vállaltan roma, úgynevezett *etnikai mag*: az a réteg, amelynek tagjait hivatalosan, tehát a népszámlálás önbevallása során is romaként regisztrálnak; 2. *etnoszociális roma* réteg, amelynek tagjait környezete romaként kezel, ám az érintettek ezt csak informális közegben vállalják fel; 3. *szociális roma*: az a réteg, amelynek tagjait közvetlen környezetük vagy hivatalos személyek romaként definiálnak, ám önmagukat nem tartják annak; 4. *informális és látens romák*: azok, akik önmagukat informálisan ugyan romának tartják, ám ezt hivatalos helyzetekben (például a népszámlálás során) nem vallják meg, illetve környezetük sem gondol annak; 5. *asszimilálódott romák*, akik önmagukat már nem tartják romának, és környezetük sem romaként tekint rájuk. A népszámlálási adatok tehát elsősorban az úgynevezett *etnikai mag*ról szolgáltatnak információkat, és látókörükből kimaradnak a szociális romák különböző kategóriái. A külső kategorizációra épülő társadalomtudományok igyekeznek az *etnoszociális és szociális roma* rétegeket is megragadni, ám éppen az utóbbi csoportba könnyen belesorolhatnak olyan nem roma etnikumúakat is, akiket bizonyos fizikai jegyek vagy szociális helyzet, „roma életmód” alapján romának vélnek. Az ilyen jellegű kutatások látóköréből továbbá könnyen kiesnek az ún. *látens romák* is, tehát azok, akik a romáknak tulajdonított életmódtól eltérő életmódot folytatnak, és mondhatni nem látványos etnikai elemek által, ám etnikai identitásukat megőrizve integrálódtak a társadalomba. Az *asszimilálódott romák* pedig min-

denfajta adatgyűjtésből kiesnek, hiszen sem ők maguk, sem környezetük nem romaként tartja számon őket. E réteg közelebbi tanulmányozása pedig éppen azért lenne érdekes, mert választ kaphatnánk az asszimiláció és társadalmi integráció bonyolult összefüggéseire.

1. táblázat

Az auto- és heteroidentifikációs stratégiák alapján kialakuló roma rétegek

		Mások romának tartják		
		igen		nem
Önmagát romának tartja	igen	hivatalosan (például censusok során)	<i>vállaltan roma, etnikai mag</i>	-
		nem hivatalosan	<i>etno-szociális roma</i>	<i>informális, látens roma</i>
	nem		<i>szociális roma</i>	<i>asszimilálódott</i>

A népszámlálási adatsorok tehát erről a bizonyos *etnikai magról* adnak megbízható információkat. Ha abból a megfontolásból indulunk ki, hogy a roma nemzetiség a társadalmi megítélések szintjén gyakran a hátrányos szociális helyzet szinonimája, illetve figyelembe vesszük, hogy a külső megítélésre épülő becslések a romák számát nagyságrendekkel nagyobbra teszik, mint amit a népszámlálások során regisztrálunk, akkor feltételezhető az is, *hogy a szociális és etnoszociális romák* szociodemográfiai, gazdasági helyzete nem lehet kedvezőbb, mint amit a népszámlálási adatok tükröznek.

E népszámlálási korlátok vázlatos számbavétele után talán már nem is annyira meglepő, hogy a censusok során a romák száma elmarad azoktól az adatoktól, amelyeket más módszerekkel kaphatunk.¹⁰ De mégis kérdés, *hogy mennyi az annyi?* Európában a különféle szakértői, külső becslések 10–12 millióra teszik a romák számát, ebből az EU-ban 6–7 millió, míg az EU-n kívül mintegy 5 millió európai romáról számolnak be a dokumentumok.¹¹ A tágabb értelemben vett Kelet- és Közép-Európában a hivatalos (önbevallásra épülő) adatok szerint 1,6 millió, a szakértői becslések átlaga pedig mintegy 5,5 millió romát tart számon (2. táblázat). A legnépesebb roma populációt Romániában becslik, és könnyű belátni azt is, hogy Magyarországon és a négy szomszédos országban (Románia, Szerbia, Szlovákia és Ukrajna) hivatalosan 1,1, a becslések szerint pedig mintegy 4 millió roma származásúnak tartott, zömében EU állampolgárságú személy él. Bulgáriát leszámítva mondhatjuk, hogy a roma kérdés nagyságrendi fókusza óhatatlanul is a Kárpát-medencére esik, és éppen azokra az országokra, ahol jelentős magyar nemzetiségű kisebbség is él.

2. táblázat
Romák hivatalos és becsült száma Közép- és Kelet-Európában

Ország	Összlakosság (2009. július)	Romák – hivatalos adat		Romák – becsült adat		
		száma	aránya (%)	száma min-max., (ezer fő)	átlag (ezer fő)	aránya (%)
Románia*	19,04	619 007	3,25	1200–2500	1850	9,72
Bulgária	7,26	370 908	5,11	700–800	750	10,33
Magyarország	9,93	190 046	1,91	400–1000	700	7,05
Szerbia	7,33	108 193	1,48	400–800	600	8,19
Szlovákia*	5,39	105 738	1,96	400–600	500	9,28
Ukrajna	45,99	47 917	0,10	120–400	260	0,57
Csehország	10,23	11 718	0,11	150–250	200	1,96
Macedónia	2,06	53 879	2,62	135–260	197,75	9,60
Albánia	3,70	1261	0,03	80–150	115	3,11
Moldova	4,32	12 280	0,28	15–200	107,5	2,49
Bosznia és Hercegovina	4,59	8864	0,19	40–60	50	1,09
Koszovó	2,50	45 745	1,83	25–50	37,5	1,50
Lengyelország	38,50	12 731	0,03	15–60	37,5	0,10
Horvátország	4,49	9463	0,21	30–40	35	0,78
Montenegró	0,67	2826	0,42	15–25	20	2,99
Lettország	2,24	8205	0,37	13–16	14,5	0,65
Szlovénia	2,00	3246	0,16	7–10	8,5	0,43
Litvánia	3,56	2571	0,07	2–4	3	0,08
Észtország	1,30	584	0,04	1–1,5	1,25	0,10

* 2011. évi népszámlálás adatai.

Forrás: Európai Bizottság 2011.

Akár népszámlálási adatokból, akár a becsült adatokból indulunk ki, a romákkal kapcsolatos, egymással szorosan összefüggő szociodemográfiai adatok jól ismeretek: alacsony iskolai végzettséggel és magas munkanélküliségi aránnyal rendelkeznek, magas termékenységi rátával, ugyanakkor magas mortalitási aránnyal jellemezhetők, amelynek következtében magas a fiatalabb korosztályok aránya a populáción belül, illetve alacsony az átlagéletkoruk (25 év körüli az EU-ban, szemben az átlagos 40 évvel). Már-már az is közhelyszámba megy, hogy a romák társadalmi integrációja, illetve a különféle szolgáltatásokhoz való hozzáférésük nemcsak számukra, illetve emberjogi szempontokból fontos, hanem mérhető

gazdasági előnyökkel is jár, amelyek az egyes országok számára is fontosak: ha csökkennek a szociális kiadások, növekedhet a versenyképesség is. A Világbank egy vonatkozó tanulmánya szerint például a romák teljes munkaerő-piaci integrációja még a legalacsonyabb becült roma arány mellett is átlagban 0,5 milliárd euró gazdasági bevételt jelentene a négy viszonylag nagy roma populációval rendelkező országban (Csehország, Szerbia, Bulgária, Románia). A magasabb becült roma populáció számával kalkulálva ez az érték már 1,1 milliárd eurót tenne ki országonként.¹² Jelen írásnak azonban nem célja a roma integráció komplex problémájának ismertetése, csupán jelezni szerettem volna, hogy a roma populáció bármilyen demográfiai, szociológiai ismertetése végső soron nem önmagában fontos, hanem azért, mert e tények – kissé populistán szólva – mindannyiunk életére kihatnak. A következőkben röviden áttekintem Magyarország négy szomszédos országában a romák területi eloszlását, és ahol rendelkezésemre állnak adatok, kitérek a kisebbségi magyarok és a roma populáció közötti átfedésekre.

Románia – Erdély

A hivatalos adatok szerint Románia jelenlegi területén 1930 és 2011 között a romák aránya 0,3 és 3,35% között mozgott. A legalacsonyabb szintet az 1966. évi népszámlálás mutatta ki, a legmagasabb lélekszámot és arányt pedig a legutóbbi, 2011. évi összeírás során regisztrálták. A romák száma 1966 óta a hivatalos adatok szerint is közel megtízszereződött. Míg az 1992. és 2002. évi népszámlálások között mintegy 33%-os növekedés mutatható ki a roma populáció tekintetében, addig a két utolsó népszámlálás között ez a növekmény már 16%-osra mérséklődött (3. táblázat).

3. táblázat

Románia összlakossága, illetve a román, magyar és roma nemzetiségűek száma és aránya (1930–2011)

	Lakosság összesen	Román nemzetiségűek		Magyar nemzetiségűek		Roma/cigány nemzetiségűek	
		száma	aránya	száma	aránya	száma	aránya
1930	14 280 729	11 118 170	77,85	1 423 459	9,97	242 656	1,70
1956	17 489 450	14 996 114	85,74	1 587 675	9,08	104 216	0,60
1966	19 103 163	16 746 510	87,66	1 619 592	8,48	64 197	0,34
1977	21 559 910	18 999 565	88,12	1 713 928	7,95	227 398	1,05
1992	22 810 035	20 408 542	89,47	1 624 959	7,12	401 087	1,76
2002	21 680 974	19 399 597	89,48	1 431 807	6,60	535 140	2,47
2011	19 042 936	16 869 816	88,59	1 237 746	6,50	619 007	3,35

A romák aránya Románián belül az egyes történelmi régiók szerint ingadozik (4. táblázat). Míg a második világháborút követő időszak két népszámlálásá-

nak időpontjában Erdélyben lakott az összes roma nemzetiségű háromnegyede, az utóbbi két népszámlálás alapján látható, hogy a Kárpátokon túli régióban élt az önmagukat romának vallók több mint fele. Ez nem azt jelentette, hogy Erdélyben nagyságrendekkel változott volna a romák száma az egyes összeírások során, hanem inkább azt, hogy itt nagyobb arányban vallották meg roma/cigány kötődéseiket, mint a Kárpáton túli megyékben élő romák. Vélhetően országos szinten ezért is mérték a megelőző összeírásokhoz, ám a korabeli becslésekhez képest is jóval kisebb roma populációt. Az erdélyi megyékben mintha erősebb lett volna az összeírás során tanúsított „etnikai ellenállás”, és ezért itt magasabb volt e korszakokban a roma nemzetiségűek aránya. A romák erdélyi túlsúlya mára újra megszűnt, és közel 55%-uk újra Kárpátokon túli régiókban él.

4. táblázat

A cigány/roma nemzetiségűek száma a mai Románia területén a hivatalos számbavételek időpontjában, a két nagy országrész szerint (ezer fő)

Év	Románia	A Kárpátokon túl	Erdély	
	szám szerint (ezer fő)	szám szerint (ezer fő)	szám szerint (ezer fő)	%
1893	150,3	
1930	242,6	133,4	109,2	45,0
1956	104,2	25,8	78,4	75,2
1966	64,2	15,1	49,1	76,5
1977	227,4	104,4	123,0	54,1
1992	401,1	198,4	202,7	50,5
2002	535,1	290,6	244,4	45,7
2011	619,0	347,5	271,4	44,0

Forrás: PAPP: i.m., 2010, INS, http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2012/02/Comunicat_DATE_PROVIZORII_RPL_2011_.pdf (letöltve: 2012. 09. 10.).

Az erdélyi megyéken belül Maros, Bihar és Kolozs megyékben a legszámottevőbb a roma nemzetségűek száma, míg a két magyar többségű székelyföldi megyében, Hargita és Kovászna megyékben relatív alacsony az önmagukat romának vallók száma (5. táblázat). A megyei adatok vonatkozásában két nagyobb trendet, jelenséget jelezni kell: egyrészt általánosnak mondható, hogy a magyar nemzetiségűek százalékos csökkenése rendszerint együtt jár a roma nemzetiségűek önmagukhoz mért növekedésével. 1992 és 2011 között Erdély szintjén a magyarok száma 23,6%-kal csökkent, a romáké pedig mintegy 34%-kal növekedett. A roma nemzetiségűek száma százalékosan leglátványosabban Kovászna megyében növekedett, de a többi magyar lakta megyében is átlag fölött növekedett. A magyar szempontból szórványnak

számító megyékben (Arad, Fehér, Brassó, Temes, Krassó-Szörény, Szeben) a romák száma is jóval átlag alatt növekedett (1. ábra).

5. táblázat

A magyar és cigány/roma nemzetiségűek száma az erdélyi megyékben (1992–2011)

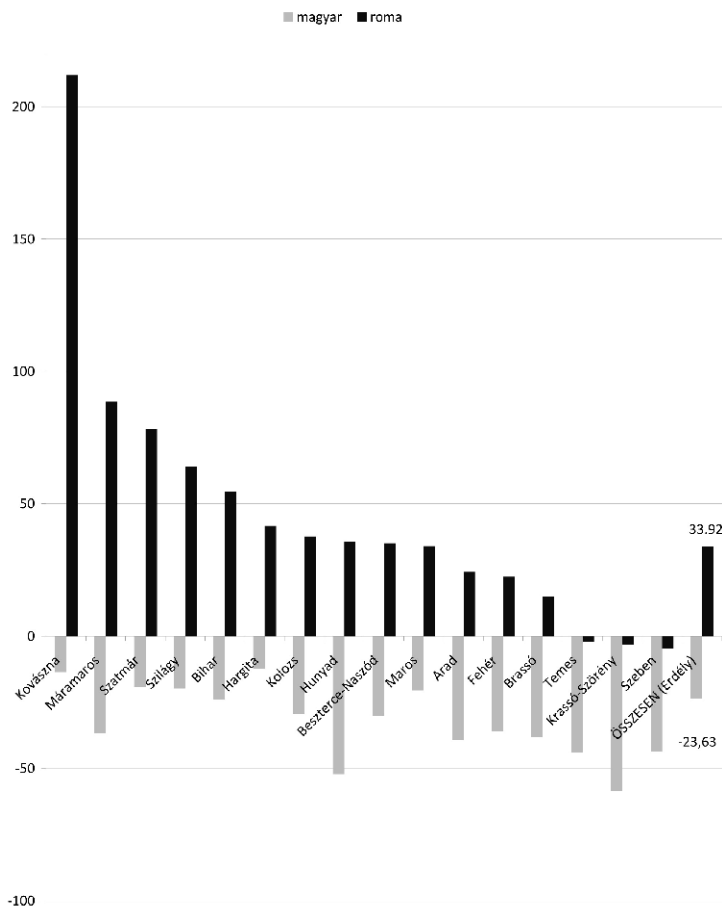
Megye	1992		2002		2011	
	magyar nemzetiségű	roma nemzetiségű	magyar nemzetiségű	roma nemzetiségű	magyar nemzetiségű	roma nemzetiségű
Maros	252 651	34 798	228 275	40 425	200 989	46 637
Bihar	181 703	21 796	155 829	30 089	138 441	33 697
Kolozs	146 186	16 334	122 301	19 834	103 457	22 468
Brassó	63 558	15 612	50 956	18 313	39 275	17 929
Szeben	19 309	18 730	15 344	17 125	10 893	17 901
Szatmár	140 392	9823	129 258	13 478	113 541	17 513
Arad	61 011	13 325	49 291	17 664	37 067	16 546
Fehér	24 765	12 661	20 684	14 306	15 870	15 492
Szilágy	63 151	9224	57 167	12 544	50 659	15 137
Temes	62 866	14 836	50 556	16 084	35 294	14 534
Máramaros	54 902	6701	46 300	8913	34 781	12 638
Beszterce-Naszód	21 098	9004	18 349	11 155	14 773	12 165
Kovácsna	175 502	2641	164 158	5973	151 787	8238
Hunyad	33 849	5577	25 388	6823	16 219	7567
Krassó-Szörény	7876	7776	5824	7914	3276	7533
Hargita	295 104	3827	276 038	3835	258 615	5422
Összesen (Erdély)	1 603 923	202 665	1 415 718	244 475	1 224 937	271 417

Ezek az adatok elvezetnek az asszimiláció–disszimiláció témaköréhez is, nevezetesen a roma–magyar nemzetiségváltás folyamatához, illetve a roma–magyar kötődésűek létszámának becsléséhez. A nemzetiségváltás folyamatát Kiss Tamás és Barna Gergő részletesen elemezték,¹³ és megállapították, hogy ezek jelenleg nem követték az országos trendeket. Míg 1977-ben és 1992-ben kimutatható, hogy a magyar cigányok nagyobb arányban vallották magukat cigánynak, addig 2002-ben többen vállalták a magyar közösséghez való tartozásukat. 2011-ben a magyar kötődésű romák inkább romának vallották magukat, ami a magyarok szemszögéből mintegy 2500 fős veszteséget jelent.

Igaz, a székelyföldi roma-magyar kötődésűek mintegy 71 ezres tömegének 56%-a, Kiss és Barna becslése szerint továbbra is magyarnak vallotta magát.

1. ábra

A magyar és roma nemzetiségűek számának változása 1992 és 2011 között megyénként (1992=100%)

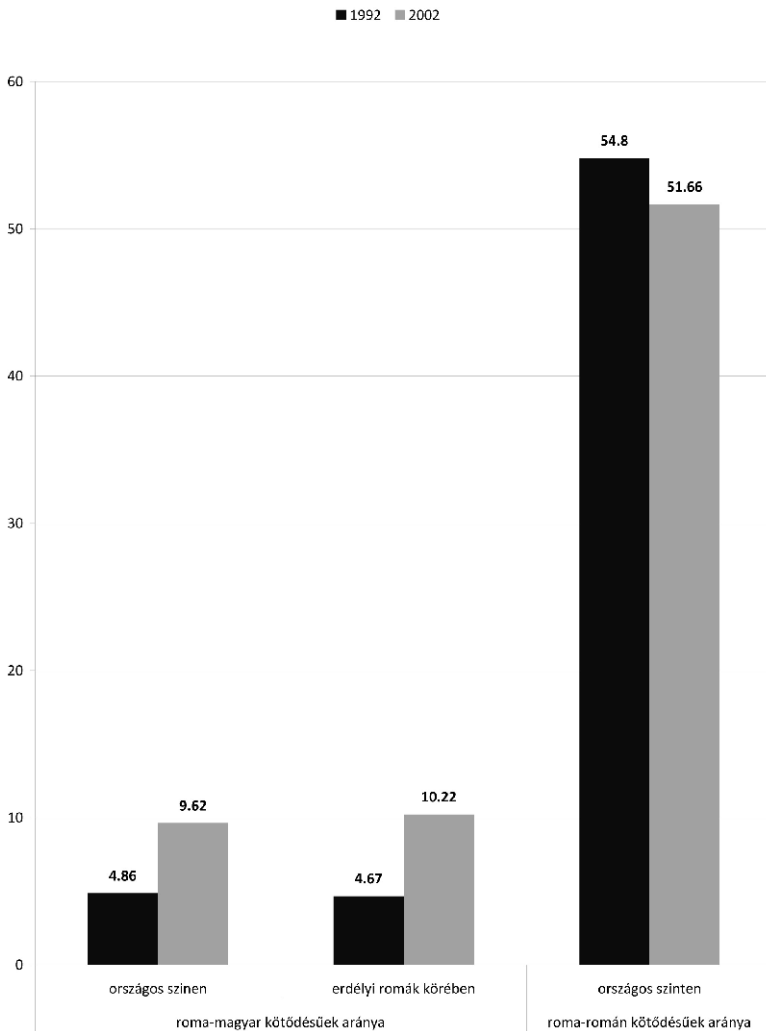

A roma-magyar kötődésűek létszámát egyrészt megállapíthatjuk a népszámlálási adatok nemzetiségi és anyanyelvi adatainak összevetésével, illetve egyéb, szociológiai-demográfiai módszerekkel is. Mivel a 2011. évi román népszámlálás részletes nemzetiségi és anyanyelvi összevetett adatai még nem elérhetők, ezért a roma-magyar kötődésűek 1992. és 2002. évi hivatalos adatait egy korábbi elemzésem¹⁴ alapján ismertetem.

1992-ben közel 20 ezer roma-magyar kettős kötődésű egyént regisztráltak, 10 év múlva már 28%-kal többet, mintegy 25 ezer roma-magyar kötődésűt azonosíthattunk be, ami ugyanakkor azt jelenti, hogy a romániai roma nemzetiségűek közel 5%-a, illetve az erdélyi romák mintegy 10%-a valamilyen szempontból magyar cigánynak tekinthető. Országos szinten ugyanakkor a roma-román kötődésű személyek a roma nemzetiségűek több mint felét is kiteszik (2. ábra).

2. ábra

Roma-magyar kötődésűek és a roma-román kötődésűek aránya a roma nemzetiségűeken belül országos szinten és Erdélyben, 1992 és 2002 (%)

A nemzetiség és az anyanyelv a magyarok körében 2002-ben mintegy 97,6%-os volt, ami azt jelentette, hogy mintegy 34 ezer személy más anyanyelvű volt. Fontos megjegyezni, hogy miközben a romániai magyar nemzetiségűek, illetve anyanyelvűek száma 1992–2002 között közel 200 ezerrel, mintegy 12%-kal csökkent (6. táblázat), addig az eltérő nemzetiségre és anyanyelvre épülő kettős identitású személyek száma és aránya mondhatni konstans maradt, vagy legalábbis enyhe csökkenést mutatott. A kettős kötődésűek szerkezetében azonban azt is fontos rögzíteni, hogy a román-magyar identitásúak száma (5%-os) csökkenő tendenciát mutat, a roma-magyar kötődésűek aránya pedig dinamikusan növekszik (3. ábra).

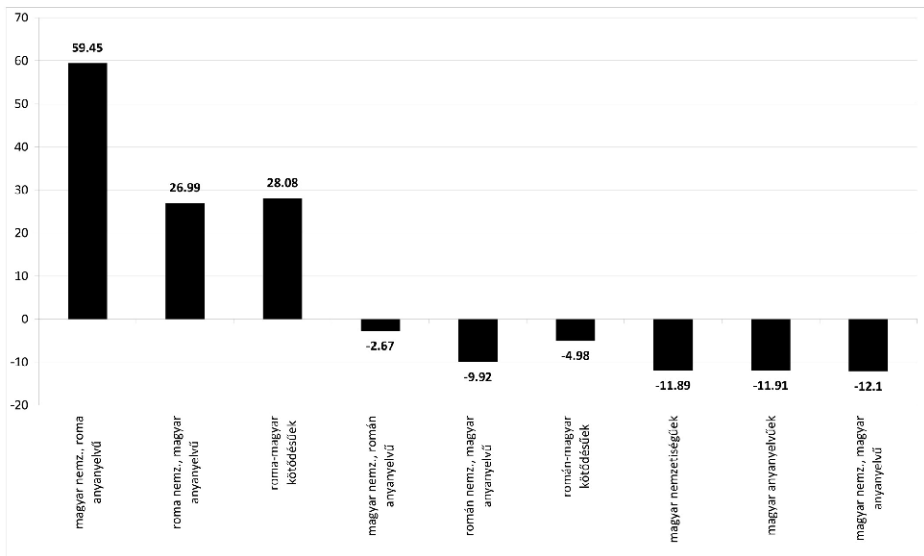
6. táblázat

A roma-magyar, román-magyar, teljes magyar és roma-román kötődésűek száma és alakulása (1992, 2002)

	1992	2002	Változás 1992 és 2002 között	
			szám szerint	százalék (1992=100%)
magyar nemzetiségű, roma anyanyelvű	656	1046	390	59,45
roma nemzetiségű, magyar anyanyelvű	18 860	23 950	5090	26,99
<i>roma-magyar kötődésűek</i>	<i>19 516</i>	<i>24 996</i>	<i>5480</i>	<i>28,08</i>
magyar nemzetiségű, román anyanyelvű	32 949	32 070	-879	-2,67
román nemzetiségű, magyar anyanyelvű	15 378	13 852	-1526	-9,92
<i>román-magyar kötődésűek</i>	<i>48 327</i>	<i>45 922</i>	<i>-2405</i>	<i>-4,98</i>
magyar nemzetiségűek	1 624 959	1 431 807	-193 152	-11,89
magyar anyanyelvűek	1 639 135	1 443 970	-195 165	-11,91
magyar nemzetiségű, magyar anyanyelvű	1 590 290	1 397 906	-192 384	-12,10
román nemzetiségű, roma anyanyelvű	1966	1000	-966	-49,14
roma nemzetiségű, román anyanyelvű	217 844	275 466	57 622	26,45
roma-román kötődésűek	219 810	276 466	56 656	25,77

3. ábra

A roma-magyar, román-magyar és teljes magyar kötődésűek változása 1992 és 2002 között

A roma-magyar kötődésűek szerkezetén belül a roma nemzetiségű és magyar anyanyelvűek alcsoportja a meghatározó. Ez érthető is, hiszen az egész roma népességben viszonylag alacsony (40% körüli) a roma anyanyelvűek aránya, a roma-magyar kötődésűek körében pedig csak 3-4%-os a roma anyanyelvűek aránya. Némileg leegyszerűsítve azt mondhatnánk, a magyar cigányok elsősorban azért magyarok, mert az az anyanyelvük.

A 2002. évi roma-magyar kötődésűek 25 ezres száma is értelemszerűen alulbecslésnek minősülhet, ha figyelembe vesszük azt a korábban is említettényt, hogy a romák külső kategorizálása alapján kapott számok nagyságrenddel magasabbak szoktak lenni. A magyarul (is) beszélő romák számára vonatkozóan többféle becsléssel élhetünk,¹⁵ abban azonban többé-kevésbé egybevágunk a becslések, hogy 2002 környékén 90 ezer, jelenleg pedig 100-105 ezer körül lehet a magyar kötődésű romák száma Erdélyben.

Szlovákia – Felvidék

Szlovákia összlakossága a 2011. évi népszámlálás adatai szerint növekedett, annak ellenére, hogy a szlovák és a magyar nemzetiségűek száma is csök-

kent. E látszólagos ellentmondásnak az az oka, hogy a legutóbbi összeírás során rendkívüli magas volt azok száma, akik nem vallották be nemzetiségüket: a lakosság mintegy 7%-a, összesen 382 493 személy nem jelölt meg nemzetiségi hovatartozást.

7. táblázat
Szlovákia lakossága nemzetiségek szerint (1991–2011)¹⁶

		Összesen	szlovák	magyar	roma	cseh	ruszin	ukrán	egyéb
1991*	N	5 274 335	4 519 328	567 296	75 802	59 326	17 197	13 281	22 105
	%	100	85,7	10,8	1,4	1,1	0,3	0,3	0,4
2001	N	5 379 455	4 614 854	520 528	89 920	44 620	24 201	10 814	74 518
	%	100	85,8	9,7	1,7	0,8	0,4	0,2	1,4
2011	N	5 397 036	4 352 775	458 467	105 738	30 367	33 482	7430	408 777**
	%	100	80,65	8,49	1,96	0,56	0,62	0,14	7,5

* A morva és sziléziai nemzetiségeket is a cseh kategóriába sorolták.

** A nemzetiségükről nem nyilatkozókkal együtt.

A hivatalos adatok szerint a roma nemzetiségűek száma 1991-hez képest mintegy 30 ezerrel növekedett, és a hivatalos adat is meghaladja a 100 ezret. A tavalyi népszámlálás módszertani újításának számít azonban, hogy az anyanyelv mellett a nyilvános kommunikációban, illetve az otthon leggyakrabban használt nyelvekre is rákérdeztek. Ezen utóbbi mutató szerint Szlovákiában több mint 128 ezer személy romani nyelvet használ a családban, és ez meghaladja még a romani anyanyelvűek számát is. Ha ezt az otthon beszélt nyelvet vesszük alapul, megállapíthatjuk azt is, hogy otthonában a szlovákiai lakosság mintegy 27%-a az államnyelvtől eltérő nyelvet használ (igaz, ennek körülbelül fele nem vallotta meg, milyen nyelven).

A magyar és roma nemzetiségűeket kerületek szintjén vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a Besztercebányai és Kassai kerületek azok, ahol nagyobb mértékben él mindkét nemzetiség. A romák amúgy legnagyobb arányban az Eperjesi kerületben élnek, de ott csak elvétve találunk magyarokat. Az előbbi kerületekben azonban az elmúlt 10 évben nagyságrendekkel közeledett a magyarok és romák száma. A Besztercebányai és Kassai kerületekben a magyarok aránya kissé átlag fölötti mértékben csökkent, ám a romák száma előbbiben stagnált, utóbbiban pedig átlag fölött, mintegy 22%-kal növekedett (9. táblázat).

8. táblázat
Szlovákia lakossága nemzetiség, anyanyelv és az otthon beszélt nyelv szerint (2011)

	Nemzetiség		Anyanyelv		Nyilvánosan használt nyelv		Otthon beszélt nyelv	
	szám szerint	%	szám szerint	%	szám szerint	%	szám szerint	%
szlovák	4 352 775	80,65	4 240 453	78,57	4 337 695	80,37	3 954 149	73,27
magyar	458 467	8,49	508 714	9,43	391 577	7,26	472 212	8,75
roma(ni)	105 738	1,96	122 518	2,27	36 660	0,68	128 242	2,38
ruszin	33 482	0,62	55 469	1,03	24 524	0,45	49 860	0,92
ukrán	7430	0,14	5689	0,11	1100	0,02	2775	0,05
cseh	30 367	0,56	35 216	0,65	18 747	0,35	17 148	0,32
német	4690	0,09	5186	0,10	11 474	0,21	6173	0,11
lengyel	3084	0,06	3119	0,06	723	0,01	1316	0,02
horvát	1022	0,02	1234	0,02	383	0,01	932	0,02
zsidó	631	0,01	460	0,01	159	0,00	203	0,00
bolgár	1051	0,02	132	0,00	68	0,00	124	0,00
egyéb	15 806	0,29	13 585	0,25	58 614	1,09	34 992	0,65
nem válaszolt	382 493	7,09	405 261	7,51	515 312	9,55	728 910	13,51
Összesen	5 397 036	100	5 397 036	100	5 397 036	100	5 397 036	100

9. táblázat
A magyar és roma nemzetiségűek száma kerületenként (2001, 2011)

	2001		2011		Változás 2001 és 2011 között (2001=100%)	
	magyar	roma	magyar	roma	magyar	roma
Pozsony	27 434	755	23 888	767	-12,93	1,59
Nagyszombat	130 740	3163	120 784	3048	-7,62	-3,64
Trencsén	1058	1547	797	574	-24,67	-62,90
Nyitra	196 609	4741	169 460	3987	-13,81	-15,90
Zsolna	660	2795	553	2264	-16,21	-19,00
Besztercebánya	77 795	15 463	67 596	15 525	-13,11	0,40
Eperjes	817	31 653	646	43 097	-20,93	36,15
Kassa	85 415	29 803	74 743	36 476	-12,49	22,39
Szlovákia	520 528	89 920	458 467	105 738	-11,92	17,59

Mint említettem, a legutóbbi népszámlálás a lakosság etnokulturális sajátosságait új, nyelvi kérdésekkel is kiegészítette, amely bizonyos folyamatokat újabb megvilágításba is helyezhet. Ha megvizsgáljuk a magyar és roma nemzetiségűek otthoni nyelvhasználatát, azt állapíthatjuk meg, hogy összességében magyarul is és romani nyelven is többen beszélnek, mint ahányan nemzetiségi önbevallás alapján magyarnak vagy romának vallották magukat. Úgy is értelmezhetjük ezt, hogy a nyelvi identitás talán erőteljesebb, mint a nemzetiségi. Kerületenként megvizsgálva ezt (10. táblázat), a magyarok esetében azt látjuk, hogy a Pozsonyi és Nagyszombati kerületekben a nemzetiségi identitás *erőteljesebb*, mint a nyelvi identitást kifejező otthoni nyelvhasználat, míg a Nyitrai, Besztercebányai és Kassai kerületekben ez fordítva van. A romák esetében a nyelvi identitás az Eperjesi, Kassai és a Nyitrai körzetekben mutatkozik erősebbnek, míg a Besztercebányai esetében érdekes módon a roma nemzetiségi identitás intenzívebb. Ebben a kerületben ugyanakkor a magyar nyelvhasználat erősebb. E két adat meggyőzően támasztja alá azt, hogy a Besztercebányai kerületben nagyszámú, legalább 7-7,5 ezer olyan roma nemzetiségű személy él, akik otthonukban magyarul beszélnek. Ugyanakkor látható az is, hogy a Kassai kerületben is közel 12 ezer ember, otthonában a magyart használja, annak ellenére, hogy nem magyar nemzetiségűnek vallotta magát. Kérdés, hogy ők milyen mértékben „jöttek” a szlovákok vagy roma nemzetiségűek köréből.

10. táblázat

A magyar és roma nemzetiségűek, illetve az otthonukban magyart és romani nyelvet használók száma kerületenként (2011)

	Nemzetiség		Otthon beszélt nyelv		Különbség: nemzetiség - otthon beszélt nyelv	
	magyar	roma	magyar	romani	magyar	roma(ni)
Pozsony	23 888	767	16 923	250	6965	517
Nagyszombat	120 784	3048	119 110	3059	1674	-11
Trencsén	797	574	288	290	509	284
Nyitra	169 460	3987	174 426	5643	-4966	-1656
Zsolna	553	2264	194	1865	359	399
Besztercebánya	67 596	15 525	74 374	7985	-6778	7540
Eperjes	646	43 097	362	62 163	284	-19 066
Kassa	74 743	36 476	86 535	46 987	-11 792	-10 511
Szlovákia	458 467	105 738	472 212	128 242	-13 745	-22 504

E disszimilációs és asszimilációs jelzéseket tovább árnyalhatjuk, ha az adat-sorokat járási szinten is megvizsgáljuk. Ha a pozsonyi és kassai járásokat egy-egy járásnak vesszük, Szlovákiában összesen 18 olyan járás van, ahol a magyarok száma eléri az 1000 főt. A 2011. évi nemzetiségi adatok szerint a magyarok 98,8%-a gyakorlatilag ezekben a járásokban él, a roma nemzetisé-gűeknek pedig mintegy 45%-a él itt. A járási szintű 2001. és 2011. évi adatokat összevetve látható, hogy a magyarok száma mindegyik járásban csökkent, a romákról ez viszont nem mondható el. Szembetűnő azonban, hogy ahol a romák nagyobb számban élnek (Kassa-vidék, Nagymihály, Tóketerebes, Ri-maszombat), ott az elmúlt 10 évben ugrásszerűen megnövekedett a számuk, ahol pedig elenyésző számban vallottak roma nemzetiséget, ott számuk to-vábbra is csökkent (11. táblázat). Ez egyrészt utalhat a roma populáció területi koncentráldására, szegregátumok kialakulására, másrészt pedig a roma-magyar-szlovák nemzetiségváltási folyamatok dinamikájára is.

11. táblázat

A magyar és roma nemzetiségűek száma a magyarlakta járásokban (2001, 2011)

	2001		2011		Változás 2001 és 2011 között (2001=100%)	
	magyar	roma	magyar	roma	magyar	roma
Pozsony	16 451	417	14 119	370	-14,18	-11,27
Szenc	10 553	39	9134	60	-13,45	53,85
Dunaszerdahely	93 660	1069	87 349	1853	-6,74	73,34
Galánta	36 518	697	32 793	534	-10,20	-23,39
Vágsellye	19 283	539	16 717	407	-13,31	-24,49
Komárom	74 976	1211	66 356	1250	-11,50	3,22
Érsekújvár	57 271	958	48 483	691	-15,34	-27,87
Nyitra	10 956	579	9076	745	-17,16	28,67
Léva	33 524	1242	28 085	796	-16,22	-35,91
Nagykürtös	12 823	850	10 939	469	-14,69	-44,82
Losonc	20 072	2054	17 338	2095	-13,62	2,00
Rimaszombat	34 323	3867	30 516	5270	-11,09	36,28
Nagyróce	8994	2797	7738	2538	-13,96	-9,26
Rozsnyó	18 954	2908	16 103	3487	-15,04	19,91
Kassa-vidék	14 140	5393	11 845	7700	-16,23	42,78
Kassa	8940	5055	6382	4892	-28,61	-3,22
Tóketerebes	30 425	4616	28 145	6606	-7,49	43,11
Nagymihály	12 819	4399	11 845	7700	-7,60	75,04
Összesen	514 682	38 690	452 963	47 463	-11,99	22,68

12. táblázat

A magyar és roma nemzetiségűek, illetve az otthonukban magyart és romani nyelvet használók száma a magyarlakta járásokban (2011)

	Nemzetiség		Otthon beszélt nyelv		Különbség: nemzetiség – otthon beszélt nyelv	
	magyar	roma	magyar	romani	magyar	roma(ni)
Pozsony	14 119	370	8765	138	5354	232
Szenc	9134	60	7890	55	1244	5
Dunaszerdahely	87 349	1853	87 296	1856	53	-3
Galánta	32 793	534	31 499	539	1294	-5
Vágsellye	16 717	407	16 285	619	432	-212
Komárom	66 356	1250	69 653	1083	-3297	167
Érsekújvár	48 483	691	50 177	874	-1694	-183
Nyitra	9076	745	8614	1087	462	-342
Léva	28 085	796	29 108	1675	-1023	-879
Nagykürtös	10 939	469	12 541	267	-1602	202
Losonc	17 338	2095	18 572	329	-1234	1766
Rimaszombat	30 516	5270	34 064	1182	-3548	4088
Nagyrőce	7738	2538	8761	2264	-1023	274
Rozsnyó	16 103	3487	17 303	3709	-1200	-222
Kassa-vidék	11 845	7700	17 392	10 632	-5547	-2932
Kassa	6382	4892	6156	5364	226	-472
Töketerebes	28 145	6606	31 836	4853	-3691	1753
Nagymihály	11 845	7700	13 748	3628	-1903	4072
Összesen	452 963	47 463	469 660	40 154	-16 697	7309

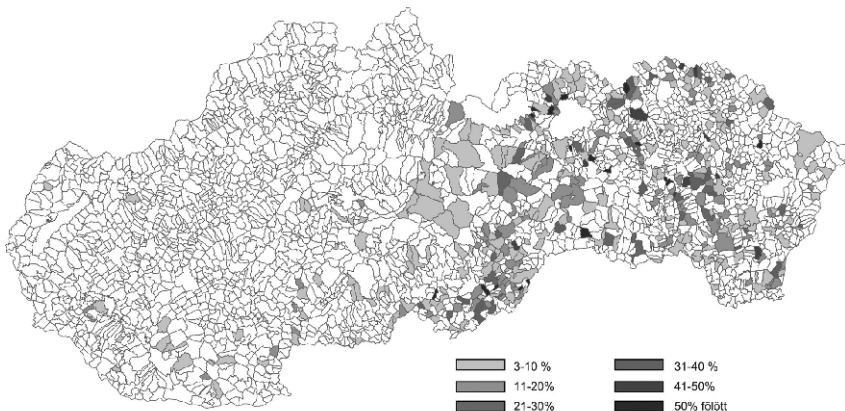
Ezeket a nemzetiségváltási folyamatokat a járási szintű nemzetiségi és otthon beszélt nyelv közötti különbségekkel is szemléltethetjük (12. táblázat). A magyarlakta járásokban az otthon beszélt magyar nyelv nagyobb arányú, mint a nemzetiségi önbevallás, a romák esetében pedig – az országos adatokkal ellentétben (L. 10. táblázat) – a romani nyelvhasználat háttérbe szorul a roma identitáshoz képest. A magyarlakta térségekben tehát joggal feltételezhetjük, hogy a romák meghatározó része a magyar nyelvet használja leggyakrabban. A népszámlálási adatok szerint ez leglátványosabban a Rimaszombati járásban észlelhető (3548-an többen beszélik a magyar nyelvet, mint ahányan magyar identitást vallottak, ugyanakkor 4088-an nem használják a romani nyelvet roma nemzetiségük ellenére), de Losonc (1234, illetve 1766), Nagyrőce (1023, illetve 274), Töketerebes (3691, illetve 1753), Nagymihály (1903, illetve

4072) és Komárom (3297, illetve 167) is hasonló trendet mutat. Léva, Érsekújvár, Kassa-vidék és Rozsnyó e vonatkozásokban más alakzatot mutat: itt a magyar és romani nyelvi identitás is erősebb a nemzetiségéhez képest.

Akárcsak más országokban, Szlovákiában is érvényes az, hogy a népszámlálás nem képes teljes mértékben beazonosítani a roma populációt. Csakhogy Szlovákia e tekintetben sajátos helyzetben van: az 1970-es és 1980-as népszámlálások során, annak ellenére, hogy az íveken szereplő zárt kérdés nem tartalmazta a cigány nemzetiséget, a kérdezőbiztosokat megkérték, hogy sorolják be, a válaszadó „cigány származású-e”. E módszer mondhatni egyedülálló módon, teljes körűen számba tudta venni a romának tartott populációt, a nemzetiségi kérdésre adott válaszok, illetve a kérdezőbiztosi besorolás összevetésével pedig meg lehetett becsülni a romákon belüli magyar nemzetiségűek arányát, illetve fordítva is.¹⁷ Ezen adatok szerint 1980-ban mintegy 200 ezer személyt minősítettek romának, ezek csaknem fele (98 740) a dél-szlovákiai magyarok által is lakott járásokban élt, és mintegy 40%-a (a romának minősítettek 20%-a, 39 869 személy) magyar nemzetiséget adott meg.¹⁸ A szlovákiai romák számának becslése szintén ezekre az 1980. évi adatsorokra épül: 1989-ben 250 ezerre, 2000-ben pedig mintegy 400 ezerre becsülték számukat, az újabb becslések 450 ezerről, 2025-ig pedig több mint 500 ezerről is beszélnek.¹⁹ Ha a romákon belüli 20%-os magyar-cigány aránnyal számolunk, azt mondhatjuk, hogy manapság Szlovákiában 90-100 ezerre becsülhetjük a roma-magyar kötődésűek számát, és ezek zöme, mint ahogy a hivatalos adatokból is kiderül, Közép- és Kelet-Szlovákia járásában él (1. térkép).

1. térkép

A roma nemzetiségű lakosság aránya Szlovákia településein 2011-ben

Ukrajna – Kárpátalja

Ukrajnában legutoljára 2001-ben szerveztek népszámlálást, az újabb népszámlálás körül folyamatos a bizonytalanság: először 2011-ben kellett volna megszervezni, majd ezt elhalasztották 2012-re, sajtóhírek²⁰ újabban pedig 2013 őszi, téli időpontokat emlegetnek.

A 2001. évi népszámlálás alapján Ukrajnában 47 587 személy vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Szakértők szerint azonban legalább 200 ezerre tehető²¹ a roma népesség létszáma, roma civil szervezetek pedig 400 ezerre teszik ezt a számot, és azt is állítják, hogy ebből mintegy 150 ezer Kelet-Ukrajnában él.²²

A hivatalos népszámlálási adatok szerint Ukrajnában is, és azon belül Kárpátalján az elmúlt évtizedekben növekedett a romák száma és aránya. A romák aránya az országon belül alig érezhető, 2001-ben mindössze 0,1%-ot tettek ki a 48,2 milliós országból, Kárpátalján viszont a lakosság több mint 1%-át alkotják. A roma kérdés Ukrajnában sok vonatkozásban elsősorban kárpátaljai kérdés, hiszen míg a megye lakosságának (1,25 millió) országon belüli aránya 2,6%, addig az összes ukrajnai roma közel egyharmada (29,4%) Kárpátalján él. Kárpátalján belül a roma kérdés pedig mondhatni *magyar kérdés* is, hiszen a mintegy 14 ezer roma nemzetiségű 62,4%-a (8736 személy) a magyart jelölte meg anyanyelvének. A 2001-es népszámlálási adatok szerint összességében kijelenthető, hogy Kárpátalja 158,7 ezres magyar anyanyelvű lakosságának 5,5%-a roma nemzetiségű. A kárpátaljai magyar cigányok az ottani magyarság demográfiai tartalmát is képezik, mint ahogy ez kiderült az utóbbi két összeírás során is: az 1989 és 2001 között eltelt időszakban a magyarországi kivándorlás és az asszimilációs folyamatok ellenére mindössze 4,2 ezerrel csökkent a magyarság száma.

13. táblázat

A roma/cigány nemzetiségűek száma és aránya Ukrajnában, illetve Kárpátalján

	1959	1970	1979	1989	2001
Ukrajna	22 515	30 091	34 411	47 917	47 587
<i>aránya az összlakosságon belül (%)</i>	0,05	0,06	0,07	0,09	0,10
Kárpátalja	4970	5902	5586	12 131	14 004
<i>aránya Kárpátalja lakosságán belül (%)</i>	0,54	0,56	0,48	0,97	1,12
<i>aránya a roma populáción belül</i>	22,07	19,61	16,23	25,32	29,43

Forrás: BRAUN László – CSERNICKÓ István – MOLNÁR József: Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján, PoliPrint Kft., Ungvár, 2010.

Az ukrajnai/kárpátaljai romák reális száma a hivatalos adatokhoz képest minden bizonnyal magasabb. Egy 1989-es, közvetlenül a népszámlálás után, a statisztikai hivatal által szervezett felmérés alapján a megyében mintegy 20-21 ezer roma élt,²³ miközben, mint láttuk, hivatalosan csak 12 ezret regisztráltak. Feltételezve, hogy a 13 év alatt mintegy 15%-kal növekedett a számuk, 2001-re a szakértők első becslései 23 ezerre tették a kárpátaljai romák számát.²⁴ Megjegyzendő, hogy ez a becslés minden bizonnyal kevesebbre teszi a romák számát, hiszen más országok gyakorlatában is a roma populációra vonatkozóan évi 1,6-1,7%-os növekedéssel szoktak számolni, és ez alapján a 20 ezres kiinduló számnál mintegy 24,1-24,4 ezres becslést, a 21 ezres alapján 25,4-25,7 ezrest kapnánk 2001-re. Egy későbbi, részletesebben dokumentált, a nemzetiségi oktatásstatisztikákra, településtípusra, illetve a 2001. évi népszámlálás roma populációjának korszerkezetére épülő becslés alapján kárpátaljai magyar szakemberek már közel 32 ezerre teszik a megye roma populációjának számát,²⁵ és ez csak 6,2 ezer fővel marad el az előbb jelzett becslések maximális értékétől.

A közigazgatási egység szerinti adatok alapján látható, hogy a romák közel harmada gyakorlatilag két járásban él, a Nagyszőlősi és az Ungváriiban (16,8, illetve 14,7%). Ha az Ungvári járásba bele vesszük Ungvárt is, a Munkácsiba Munkácsot, a Beregszásziba pedig Beregszász várost is, megállapíthatjuk, hogy a romák közel háromnegyede (71,4%-a) azokban a járásokban él, ahol a magyarok is nagyobb számban élnek (14. táblázat). A részletesebb, településszintű adatsorok alapján az is megállapítható, hogy a becsült roma népesség 29%-a magyar többségű településeken él,²⁶ és kérdésként merül fel ezúttal is, hogy a kárpátaljai romák milyen mértékben kötődnek a magyarsághoz. Ha a 2001. évi népszámlálás során regisztrált 62%-os roma nemzetiségű és magyar anyanyelvű arányt vesszük alapul, akkor a 2001. évi (második, azaz Braun – Cserniczkó – Molnár-féle) becslés alapján mintegy 20 ezerre tehető a magyar anyanyelvű romák száma. A szerzőhármas művükben azonban – részletesebb indoklás nélkül, de vélhetően a 2008/2009-es oktatásstatisztikai adatok alapján – azt állítja, hogy a romákon belül csak 44%-os a magyar anyanyelvű romák aránya, és így 14 ezerre teszik számukat.²⁷ Ha a Jemec-féle 1989-es 20-21 ezres roma népességszámra épülő évi 1,6-1,7%-os növekedésű becsléseinkből indulunk ki, és erre vetítjük ki a népszámlálás során mért 62%-os magyar anyanyelvű roma arányt, azt kaphatjuk, hogy 15–16 ezerre tehető 2001-ben a magyar anyanyelvű romák száma.

14. táblázat
A roma népesség száma és aránya Kárpátalja közigazgatási egységeiben

Járások	Népesség száma 2001. évi népszámlálás	Romák száma			Romák becsült aránya 2001-ben	
		2001. évi népszámlálás	1989-es felmérés	2001. évi becslés	népességben belül	közigazgatási egységenként
Beregszász város	26 554	1695		1695	6,4	5,3
Huszt város	31 864	122		620	1,9	1,9
Munkács város	81 637	1130	1577	3150	3,9	9,9
Ungvár város	115 568	1705	1751	2150	1,9	6,7
Beregszászi	54 062	2211	3060	3011	5,6	9,4
Huszt	96 960	1	387	500	0,5	1,6
Ilosvai	100 905	167	1791	2350	2,3	7,4
Munkácsi	101 443	1314	1367	2753	2,7	8,6
Nagybereznai	28 211	452	581	590	2,1	1,8
Nagyszőlősi	117 957	920	5369	5374	4,6	16,8
Ökörmezői	49 890	118	161	200	0,4	0,6
Perecsenyi	32 026	138	400	2450	7,7	7,7
Rahói	90 945	163	606	1270	1,4	4,0
Szolyvai	54 869	800	655	800	1,5	2,5
Técsői	171 850	45	94	170	0,1	0,5
Ungvári	74 399	3022	3155	4694	6,3	14,7
Volóci	25 474	1	50	150	0,6	0,5
Összesen	1 254 614	14 004	21 004	31 927	2,5	100

A különféle becslések tehát azt valószínűsítik, hogy Kárpátalján legalább 14–15 ezerre tehető a magyar nyelvű romák száma, ami elérheti akár a 20 ezres nagyságot is. Ennek mindenképpen komoly kihatásai lesznek a magyar közösségre, hiszen a különféle becslések szerint a magyar nyelvű romák aránya a magyar anyanyelvűek körében 9-12%-ra tehető, és ez jóval meghaladja a hivatalosan mért 5,5%-ot. A magyar nyelvű romáknak már manapság is egyik igen látványos jelenléte az oktatásban érzékelhető (L. 15. táblázat). A rendelkezésemre álló hivatalos adatok szerint a 2008/2009-es tanévben a magyarul tanulók mintegy 17%-a roma volt, ám becsléseim alapján ez mára meghaladta már a 20%-ot is. Másképpen fogalmazva, a kárpátaljai magyar iskolarendszer több mint egyötödét a romák teszik ki, és nagy kérdés, erre a helyi társadalom, illetve a helyi pedagógustársadalom kellőképpen fel van-e készülve/készítve? Az oktatáson

túlmutatóan az is kérdés, hogy a jelenlegi eléggé elterjedt, a helyi lakosok által hallgatólagosan is támogatott lakóhelyi szegregátumok, az úgynevezett *cigány-táborok*²⁸ középtávon fennmaradnak-e, és ha igen, ez hogyan fog visszahatni a magyar-roma, illetve magyar-roma-ukrán együttélésre.²⁹

15. táblázat

Magyarul tanuló tanulók, illetve a roma tanulók száma a kárpátaljai és a kárpátaljai magyar nyelvű iskolákban

	2006/2007	2008/2009	2010/2011	2011/2012
magyarul tanuló diákok	18 544	16 768	15 430	15 164
roma tanulók száma a kárpátaljai iskolákban	5822	6497	7076	7376*
roma tanulók száma a magyar nyelvű képzésben	2562**	2872	3113**	3245**
roma tanulók aránya a magyar nyelvű képzésben	14%	17%	20%	21%

* becslült adat: évi 300 fős növekedéssel számolva

** becslült adat: roma tanulók 44 százaléka tanul magyarul

Forrás: Kárpátaljai Magyar Pedagógus Szövetség

Szerbia – Vajdaság

Tanulmányom lezárásának időpontjáig sajnos még mindig nem hozták nyilvánosságra a szerb hatóságok a legutóbbi, 2011. évi népszámlálás nemzeti-ségi bontású eredményeit,³⁰ így ezen ország/régió esetében is csak a 2002. évi adatokra, és más becslésekre hagyatkozhatok. A hivatalos adatok szerint 2002-ben 108 ezer roma élt Szerbiában,³¹ és ezek több mint negyede a Vajdaságban. Vajdaságon belül Dél-Bánát és Dél-Bácska körzetekben él a roma populáció több mint 40%-a, a magyarok által nagyobb arányban lakott Észak-Bácskában pedig a legkevesebben.

16. táblázat

Romák száma Szerbiában és Vajdaságban

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Szerbia	52 181	58 800	9826	49 894	110 959	138 645	108 193
Vajdaság	7585	11 525	3312	7760	19 693	24 366	29 057
%	14,5	19,6	33,7	15,6	17,7	17,6	26,9

17. táblázat
Romák száma és aránya Vajdaság körzeteiben

Körzet	Romák száma	%
Észak-Bácska	1680	5,8
Közép-Bánát	5682	19,6
Észak-Bánát	3944	13,6
Dél-Bánát	6268	21,6
Nyugat-Bácska	1941	6,7
Dél-Bácska	6053	20,8
Szerémség	3489	12,0
Összesen	29 057	100

A szerbiai romák számával kapcsolatos becslések is nagy eltéréseket mutatnak, 250 ezres és 800 ezres populációról is beszélnek. Ennek oka többek között az is, hogy nincs pontos képünk a délszláv válság kapcsán kialakult menekültáradatról, illetve a Nyugat-Európából kiutasított szerbiai roma populációról sem. Akárcsak Romániában, sok romának itt sincsenek iratai, ami szintén nehezíti számbavételüket.³²

A 2002. évi népszámlálás nemzetiségi és anyanyelvi adatainak összevetése alapján mindössze 507 magyar anyanyelvű romát, illetve 35 magyar nemzetiségű roma anyanyelvű személyt írtak össze. A vajdasági magyar kötődésű romák száma minden bizonnyal ennél magasabb lehet, amit többek között a nemzetiségi bontású oktatásstatisztikák is jeleznek. 2011/2012-ben például 88 roma nemzetiségűt írtak be magyar nyelvű iskolába. Ha erre a számra alkalmazzuk a korábbi években kimutatott, a roma tanulók esetében érvényes lemorzsolódási arányokat,³³ akkor jelenleg mintegy 390 roma tanuló lehet a magyar nyelvű 1–8 osztályokban. Ha pedig azt is feltételezzük, hogy ezek a tanulók zömében 7–14 évesek, és erre alkalmazzuk a népszámlálás során e korcsoport roma populáción belül mért arányát (15,9%), akkor megközelíthető az, hogy Vajdaságban mintegy 2600 magyar kötődésű roma élhet. Hasonló nagyságrendet kapunk akkor is, ha az oktatásstatisztikai adatokból kiindulva azt feltételezzük, hogy a vajdasági romák mintegy 7,5%-a magyar kötődésű. Így 2002-re mintegy 2200 magyar nyelvű romát becsülhetünk, ami évi 1,6%-os növekedéssel számolva 2011-re 2547-es becslést ad.

Rövid összegzés

Tanulmányomban a romák Kárpát-medencei jelenlétének területi statisztikáit vettem számba. Először áttekintettem, hogy a népszámlálások etnikai adatgyűjtése általában, illetve sajátosan a romákra vonatkozóan milyen módszertani kihívásokkal néz szembe, majd pedig egy rövid európai kitekintés után megvizsgáltam, hogy Magyarország négy szomszédos országában (Romániában, Szlovákiában, Ukrajnában, Szerbiában) hány roma él a hivatalos adatok, illetve a különféle becslések alapján. Azért e négy országot választottam, mert itt élnek nagyobb számban magyarok is, és ezért

ismerttettem néhány demográfiai becslést is a magyar kötődésű romák számára vonatkozóan. Összességében azt mondhatjuk, hogy e négy országban hivatalosan mintegy 880 ezer roma él, ám a vonatkozó becslések mintegy 3,2 millió romáról számolnak be. E populáció 7%-a, mintegy 220 ezer személy, magyar kötődésű roma.

Jegyzetek

- ¹ UNECE (United Nations Economic Commission for Europe): *Conference of European Statisticians Recommendations for the 2010 Censuses of Population and Housing*, prepared in cooperation with the Statistical Office of the European Communities (EUROSTAT), New York, Geneva, 2006.
- ² L. például UN (United Nations): *Recommendations for the 2000 Censuses of Population and Housing in the ECE Region*, New York, Geneva, 1998.
- ³ UNECE: *i.m.*, 95. p.
- ⁴ „Ethnicity is based on a shared understanding of the history and territorial origins (regional, national) of an ethnic group or community as well as on particular cultural characteristics: language and/or religion and/or specific customs and ways of life.” *Uo.*, 95. p.
- ⁵ A kérdés pontosan így hangzott: „Mely nemzetiség kulturális értékeihez, hagyományaihoz kötődik?”, amelyre a magyaron kívül a Magyarországon bejegyzett 13 nemzetiség közül hármat lehetett megjelölni. A nemzetiséggel összefüggő négy kérdés közül erre volt a legmagasabb a válaszmegtagadás. Megállapítható az is, hogy miközben a nemzetiségek zöménél a kulturális kötődést vallók száma magasabb, mint a nemzeti hovatartozást vallók száma, a romák esetében ez pont fordítva van (190 046-an vallottak cigány nemzetiségi kötődést, és csak 129 529-en jelölték meg a kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődést).
- ⁶ „Respondents should be free to indicate more than one ethnic affiliation or a combination of ethnic affiliations if they wish so.” UNECE: *i.m.*, 96. p.
- ⁷ L. ezzel kapcsolatosan TÁNCZOS Vilmos: „Hát mondja meg kend, hogy én mi vagyok!” A csángó nyelvi identitás tényezői: helyzetjelentés a 2011-es népszámlálás kapcsán, *Pro Minoritate*, 2012. ősz, 80–112. p.
- ⁸ L. például: SKERRY, Peter: *Counting on the Census? Race, Group Identity, and the Evasion of the Politics*, The Brookings Institution, Washington D.C., 2000.
- ⁹ PAPP Z. Attila: A romániai roma-magyar kötődésű népesség az 1992. és 2002. évi népszámlálási adatok tükrében, *Regio*, 2010/1., 96–140. p.
- ¹⁰ A szakértői becslésekről és a „ki a cigány?” vitáról L. SZELÉNYI Iván – LADÁNYI János: *Ki a cigány?*, *Kritika*, 1997/12., 3–6. p.; LADÁNYI János – SZELÉNYI Iván: *A kirekesztettség változó formái*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. Romániai magyar – roma vonatko-

- zásban: KISS Tamás – BARNA Gergő: *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2012, 51–58. p.
- ¹¹ L. az Európai Bizottságnak a romaintegrációs keretrendszeréről szóló 2011-es dokumentumot: Európai Bizottság (EB): *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. A nemzeti romaintegrációs stratégiák uniós keretrendszere 2020-ig*, Brüsszel, 2011.
- ¹² World Bank: *Roma Inclusion: An Economic Opportunity for Bulgaria, Czech Republic, Romania and Serbia*, *Policy Note*, September 30, 2010, <http://siteresources.worldbank.org/INTROMA/Resources/Roma_Inclusion_Economic_Opportunity.pdf> (letöltve: 2012. 09. 10.).
- ¹³ KISS–BARNA: *Népszámlálás 2011*; KISS Tamás – BARNA Gergő: *Porlik, mint a szikla? Az erdélyi magyar népesedés a 21. század első évtizedében*, *Kommentár*, 2012/3., 7–24. p.
- ¹⁴ PAPP: *i.m.*.
- ¹⁵ Ezek áttekintését L. PAPP: *i.m.*, 130–138. p.; SPÉDER Zsolt (szerk.) *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*, KSH, Budapest, 2009, KISS–BARNA: *Népszámlálás 2011*; 51–58. p.
- ¹⁶ Népszámlálási eredmények 2001. *Tab. 11. Bývajúce obyvatel'stvo podľa národnosti – 2001, 1991*, Statistics.sk, http://www.statistics.sk/webdata/scitanie/def_sr/zostavy.html?okres=100000. A tanulmányban közölt 2011. évi adatok a Szlovák Statisztikai Hivatal angol (<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=50552>) és szlovák nyelvű (<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=43829>) honlapjain elérhetők, ezért a táblázatok alatt a forrást külön nem jelöltem meg (letöltve: 2012. 09. 10.).
- ¹⁷ Egy korábbi tanulmányunkban mi is megállapítottuk: „A szlovákiai magyarok körében jóval magasabb a magyar-szlovák identitásúak köre, mint a magyar-roma identitásúaké: míg előbbieket 2001-ben a magyar anyanyelvűek közel 10 százaléka (55.236 személy) szlovák nemzetiségűnek vallotta magát, addig a roma nemzetiségűek aránya 1,5 százalékos volt (8.869 személy).” CSETE Örs – PAPP Z. Attila – SETÉNYI János: *Kárpát-medencei magyar oktatás az ezredfordulón*, In: BITSKEY Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*, Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest, 2010, 130. p. Az anyanyelv és nemzetiség kereszt tábláira épített hivatalos adatokat L.: GYURGYÍK László: *Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*, Kalligram, Pozsony, 2006, 118–119. p.
- ¹⁸ Részletesebb adatokat L. GYÖNYÖR József: *Államalkotó nemzetiségek. Tények és adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről*, Madách, Pozsony, 1989. L. még GYURGYÍK László – KISS Tamás: *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése*, EÖKK, Budapest, 2010, 213–215. p.
- ¹⁹ VANO, Boris: *Projection of Roma Population in Slovakia until 2025*, INFOSTAT, Demographic Research Center, Akty, Bratislava, 2002.
- ²⁰ L. például *State Statistics: Population census to be held in 2013*, <<http://en.for-ua.com/news/2012/04/19/120037.html>> (letöltve: 2012. 09. 10.).
- ²¹ YEVTUKH, Volodymyr: *Roma in Ukraine. Ethnodemographical and Sociocultural Contexts, Roma in Central and Eastern Europe – GESIS*, 2009/2., 58. p.

- ²² The Initiative Group Roma in Ukraine, 2006, <http://www.cilevics.eu/minelres/reports/ukraine/PDF_Roma_of_Ukraine_eng.pdf> (letöltve: 2012. 09. 10.).
- ²³ ЈЕМЕС, G. Sz. – ГYACSEHKO, B. I. (ЄМЕЦЬ, Г. С. – ДЯЧЕНКО, Б. І.): *Циганське населення Закарпаття. Вид. „Карпати”, Ужгород, 1993, 64. p.*, idézi: MOLNÁR József – MOLNÁR D. István: *Kárpátalja népsége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász, 2005, 22. p. Az 1993-as becslések járási szintű adatainak (L. BRAUN–CSERNICKÓ–MOLNÁR: *i.m.*, 42. p.) újraszámolása azonban nem 20 004, hanem 21 004 romával kalkulál.
- ²⁴ MOLNÁR–MOLNÁR: *i.m.*, 22. p.
- ²⁵ BRAUN–CSERNICKÓ–MOLNÁR: *i.m.*, 39–42. p.
- ²⁶ Részletes adatsorokat L. *Uo.*, 44–48. p.
- ²⁷ *Uo.*, 44. p. A 2008/2009-es tanévben 6497 roma nemzetiségű volt a kárpátaljai iskola-rendszerben, ebből 2872 magyar tannyelvű iskolába járt. *Uo.*, 74. p.
- ²⁸ A kifejezést a helyi magyar nyelvben is használják. Beregszász és Munkács határában például több ezer, magyar anyanyelvű roma által lakott telep („tábor”) létezik.
- ²⁹ A magyar nyelven is tanuló roma tanulói arányokat a 2008/2009-es tanévre L. *Uo.*, 75–79. p. Az iskolaválasztás és a roma tanulói arány összefüggéseit a munkácsi és beregszászi helyi oktatási piac kontextusában L. FERENC Viktória: *Helyi oktatási piac Beregszászban*; SÉRA Magdolna: *Iskolaválasztás Munkácson* (megjelenés alatt: *Kisebbségkutatás*, 2012/3.).
- ³⁰ A lakosság számának községsoros adatai nemzetiségi bontás nélkül viszont elérhetők. L. <<http://media.popis2011.stat.rs/2011/prvi-rezultati.pdf>> (letöltve: 2012. 09. 10.).
- ³¹ A hivatalos adatok részletesebb ismertetését L. BADIS Róbert: *A romák társadalmi helyzete Szerbiában*, *Regio*, 2010/1., 141–159. p.
- ³² Szerbiai romákra vonatkozó becslések rövid áttekintését L. *Uo.*
- ³³ L. *Uo.*, 151. p.